

В'ячеслав Іськов,
аспірант кафедри соціального права
Львівського національного університету
ім. Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9259-5375>

ПРАВО НА ПРАЦЮ ЯК СОЦІАЛЬНА ТА ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

У статті проаналізовано поняття «праця», що характеризується як властивість людини, індивідууму та забезпечує створення матеріальних і духовних цінностей. Зроблено акцент на тому, що праця як потреба людини задовольняє не лише інтереси окремої людини, але й соціуму та держави загалом. Встановлено, що природа та призначення праці, її роль у цивілізаційному процесі передбачають поєднання потреби у праці в творчому ключі, що збуджує людську діяльність і, відповідно, необхідність праці як джерела отримання засобів існування та ресурсного забезпечення людського капіталу.

Визначено, що право на працю як соціальна категорія розкривається через визначення її як основного способу самореалізації людини, яка таким чином виражає свій внутрішній потенціал.

Вказано, що свобода праці проявляється у потенційній можливості вибору громадянином сфери застосування своїх трудових здібностей, відповідно право на працю передбачає можливість такого вибору, а держава сприяє її реалізації.

Обґрунтовано, що право на працю як правова категорія свідчить про те, що зазначене право є законодавчо визначеною та гарантованою можливістю людини вступати у трудові правовідносини, здійснювати трудову діяльність з урахуванням міжнародних стандартів у сфері праці та мати метою задоволення потреб та інтересів працівників.

Ключові слова: право на працю, право на працю як соціальна категорія, право на працю як правова категорія, право на працю як суб'єктивне право, свобода праці, зміст права на працю, трудові відносини.

Iskov V.

The Right to Labor as a Social and Legal Category

The article analyzes the concept of «labor», which is characterized as a property of a person, an individual, and ensures the creation of material and spiritual values. The author emphasizes that labor as a human need satisfies not only the interests of an individual, but also of society and the State as a whole. The author establishes that the nature and purpose of labor and its role in the civilization process involve a combination of the need for labor in a creative way, which stimulates human activity in general, and the need for labor as a source of livelihood and resource provision of human capital.

It is determined that the right to work as a social category is revealed through its definition as the main way of self-realization of a person who thus expresses his or her inner potential.

The author proves that freedom of labor is manifested in the potential possibility for a citizen to choose the sphere of application of his/her labor abilities, and accordingly, the right to labor provides for the possibility of such a choice, and the State facilitates its realization.

It is substantiated that the right to work as a legal category indicates that this right is a legally defined and guaranteed opportunity for a person to enter into labor relations, to carry out labor activities with due regard for international labor standards and with the aim of meeting the needs and interests of employees.

Keywords: right to labor, right to labor as a social category, right to labor as a legal category, right to labor as a subjective right, freedom of labor, content of the right to labor, labor relations.

Постановка пролеми. Право на працю є одним із найважливіших конституційних прав людини. Реалізація цього права визначає можливість реалізації низки інших соціально-трудова прав: мати можливість реалізувати право на відпочинок, отримати гідну оплату, яка відповідає виконаній роботі, здійснювати роботу у безпечних умовах тощо. Протягом усього періоду розвитку вітчизняне законодавство про працю передбачало норми, що закріплюють право на працю, хоча його поняття та зміст на тому чи іншому етапі були різними.

Вперше на законодавчому рівні в незалежній Українській державі право на працю було закріплено у ст. 43 Конституції України, яка визначає, що кожен має право на працю, яке передбачає надану можливість заробляти собі на життя працею при її вільному виборі [1]. Разом з тим перед державою постає завдання щодо створення умов для повного здійснення громадянами права на працю, надання рівних можливостей у виборі професії, фаху та роду трудової діяльності, впровадження програми професійно-технічного навчання, а також підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до потреб суспільства.

Поряд із Конституцією України право на працю передбачено Кодексом законів про працю України, на підставі якого здійснюється правове регулювання трудових відносин всіх працівників, а також здійснюється сприяння зростанню продуктивності праці, підвищення показників якості роботи, ефективності суспільного виробництва, що сприяє росту матеріального і культурного рівня життя працівників, зміцненню трудової дисципліни і трансформації праці на благо суспільства [2].

Традиційною у сучасній науці право на працю, серед іншого, розглядають як соціальну та правову категорії. Однак зауважимо, що саме поняття «право на працю» є складним і водночас неоднорідним, відповідно «праця» і всі права, які пов'язані із нею становлять інтерес для науковців та є предметом дослідження. Неоднорідність права на працю має прояв у тому, що праця як комплексне явище підлягає вивченню і гуманітарними, і соціальними, і навіть природничими науками. Водночас трудова діяльність має різний прояв, враховуючи певні історичні, економічні та соціальні умови. Тому вважаємо за необхідне з'ясувати, що собою являє право на працю як соціальна та правова категорія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи значущість даної проблематики, необхідно зазначити, що проблематика права на працю знайшла своє відображення у науковому доробку таких учених-трудоників: В.С. Венедіктова, Н.Д. Гетьманцевої, О.О. Конопельцевої, М.І. Марчук, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, Г.І. Чанишевої, В.І. Щербини, О.М. Ярошенко та інших науковців. Однак існує нагальна потреба у висвітленні окремих аспектів права на працю як соціальної та правової категорії.

Метою цієї наукової статті є розкриття сутності змісту права на працю як соціальної та правової категорії, а також з'ясування правової природи права на працю у сучасному вимірі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду права на працю як соціальної та правової категорії, вважаємо за необхідне звернутися до змісту такого поняття як «праця». На нашу думку, не можливо вивести єдине універсальне поняття «праці» та надати йому обмежену характеристику. Ми погоджуємося з науковою позицією Н.Д. Гетьманцевої, яка, розглядаючи працю у соціально-економічному і правовому аспектах, робить акцент на тому, що праця також є діяльністю людини, яка базується на таких вихідних засадах як усвідомленість, цілеспрямованість, результативність, суспільна корисність тощо [3, с. 60]. Слід зауважити, що найчастіше використовують категорію праця, яка сформульована в економічних науках. Також в економічній науці можна знайти визначення праці у співвідношенні з таким поняттям як робоча сила, що являє собою певні фізичні та розумові показники людини, яка має можливість використовувати останні з метою виготовлення матеріальних продуктів [4, с. 47], додатково можна вважати, що це є специфічний вид товару, який створює поняття ринку праці.

Слід вказати на те, що Міжнародна організація праці у своїй Декларації зазначила, що один із принципів, на підставі яких вона діє проголошує, що праця не є товаром. З цього приводу Н.Д. Гетьманцева вважає, що взагалі товар не може самостійно існувати, оскільки для того, щоб річ стала товаром необхідно враховувати історичні умови та рівень споживчої вартості, яка притаманна речі [4, с. 50]. Відповідно, праця як здатність до праці не може окремо існувати без особи, яка є носієм цієї здатності, враховуючи фізіологічні та психологічні характеристики людини.

Отже, природа та призначення праці, її роль у цивілізаційному процесі носять дуалістичний характер внаслідок нерозривного поєднання потреби у праці як у творчих починаннях, що збуджує людську діяльність загалом, оновлює її зміст та необхідність праці як джерела отримання засобів існування, збагачення, ресурсного забезпечення людського капіталу. Саме завдяки якості та ефективності праці вдається скоротити робочий час та збільшити вільний від роботи час. Тим самим праця втілює і благо, і тягар.

Слід зазначити, що прагнення вчених у сфері політичної економії та економічної теорії ввести у науковий обіг такі поняття як «праця для себе» та «праця для інших», «праця з примусу» та «вільна праця», «жива праця» та «упредметнена праця», «оплачувана праця» та «безоплатна праця», «індивідуальна та суспільна праця» збагатили науку трудового права загалом. Однак так і залишився нерозкритим зміст права на працю у всій його повноті, з урахуванням перетворення його форм особливо в соціальному та моральному аспектах. Водночас залишилися невиявленими критерії (ознаки), що характеризують та визначають причетність людської діяльності до різних видів праці.

Аналізуючи право на працю у соціальному аспекті, варто підтримати думку М.І. Марчука, який стверджує, що право на працю відображає соціальні можливості людини, які пов'язані із реалізацією потреб людини у праці та як наслідок є результатом її біологічного і соціального розвитку, відповідно, основою цього права є природна здатність до праці, що належить людині, яка обумовлена її людською природою [5, с. 193].

Водночас соціальна сутність людини пов'язана із працею як об'єктом задоволення потреб. Вважаємо, що реалізація права на працю у її багатогранності є способом забезпечення фізіологічного і духовного рівня життя людини та суспільства у сфері суспільного прогресу. Погоджуємося з тим, що в результаті праці людини з'являються матеріальні і духовні блага, завдяки яким існує суспільство [6, с. 19]. Отже, що являє собою поняття «праця» та яку роль воно відіграє у житті кожної особистості та суспільства загалом, з'ясуємо в процесі аналізу окремих наукових точок зору.

З огляду на право на працю як на одну з форм діяльності людини, слід зазначити, що трудова діяльність є не лише способом задоволення природних потреб людини, але й її існування, основою багатьох соціальних взаємозв'язків. Іншими словами це можна пояснити як те, що праця, не лише створює основу матеріального життя людини, але й належить до всіх сфер відносин між людьми. Очевидно, що будь-які відносини, які виникають у суспільстві, мають за основу саме трудову діяльність, або виникають у зв'язку із застосуванням результатів праці.

На наш погляд, право на працю як соціальна категорія розкривається також через визначення її як основного способу самореалізації людини, яка таким чином виражає свій внутрішній потенціал. На підтвердження цього ґрунтовною є думка О.М. Ярошенко, який стверджує, що праця як рушійна сила, додатково має глибинні матеріальні зв'язки між усіма членами суспільства, поєднуючи всі його соціальні групи в єдиний соціальний орган із зазначенням взаємодії між його елементами [7, с. 24]. Очевидно, що всі суспільні відносини мають своїм фундаментом трудову діяльність, яка проявляється у різних сферах суспільного життя.

Наступна теза, яка потребує уваги полягає у тому, що право на працю, як соціальна категорія, відображає таку ознаку праці як цілеспрямованість трудових процесів та дій, наявність у них вираженої цільової орієнтації, що свідчить про соціальну природу праці. Відповідно, якщо на стадії свого становлення, у первісних людей метою праці було задоволення безпосередніх життєвих потреб, забезпечення безпеки та досягнення конкурентних переваг у тваринному світі за рахунок застосування знарядь та добування вогню, то потім мета праці, трудової діяльності помітно змінилися. Варто також мати на увазі, що мета створення продукту праці не обмежується лише його виробництвом, але включає відтворення, накопичення, зберігання, торгівельний обіг, постачання споживачам, охорону, забезпечення безпеки. Отже, загальна мета створення продукту праці утворює систему цілей, в якому конкретна, окрема трудова діяльність представлена лише певним напрямом.

У контексті нашого дослідження доречними є умовивід О.І. Процевського, який зазначав, що праця відображає людську суть, відповідно, для розвитку людини існує держава. У зв'язку із цим можна констатувати факт закріплення державою в Конституції України права на вільну можливість виявлення людської суті [6, с. 81].

Право на працю є також одним із основоположних в системі основних прав людини. На нашу думку, право на працю відображає основний конституційний підхід до регулювання широкого кола відносин за участю громадян у праці. У цьому випадку правильним є підхід, за яким свобода праці розглядається як основний принцип у сфері трудових правовідносин, а право на працю – як суб'єктивне право, один з елементів правового статусу особи. Водночас право на працю не втратило своєї значущості, як гарантоване державою право реалізації можливості кожного працювати відповідно до своїх здібностей та покликань, а також набуло певного місця у змісті нового, ширшого конституційного принципу – свободи праці. Більш того, конституційне право на працю включає право вільного вибору праці, що підтверджується ст. 43 Конституції України.

Свобода праці проявляється у потенційній можливості вибору громадянином сфери застосування своїх здібностей. Право на працю передбачає не лише можливість вибору громадянином сфери застосування своїх трудових здібностей, а й сприяння з боку держави реалізації цієї можливості. Отже, право на працю є більш ширшим поняттям порівняно з поняттям «свобода праці».

Вважаємо за необхідне з'ясувати, що лежить в основі основоположного розуміння та призначення права на працю як правової категорії на підставі проведеного теоретико-правового аналізу наукового доробку учених у цій сфері.

Так, О.І. Процевський, розкриваючи зміст права на працю, яке закріплено в Конституції України, розкладає його на окремі складові. Перша складова розкриває власне права на працю, яке закріплене у ст. 3 Конституції України, що свідчить про виникнення обов'язку держави надати гарантії щодо забезпечення громадян роботою, внаслідок виконання якої будуть сформовані матеріальні і духовні блага для функціонування суспільства і держави. Друга складова права на працю визначає наслідки для працівника та акцентує увагу на вільному виборі запропонованої роботи, або на власному виборі останньої [8, с. 252].

На думку О.О. Конопельцевої, право на працю є невід'ємним правом людини, а держава несе відповідальність за реалізацію цього права. Відповідно право на працю як одне з найважливіших соціально-економічних прав являє собою одну із вагомих категорій для дослідження у науці трудового права, тому що з ним пов'язані всі інші права й обов'язки працівника [9, с. 76].

Н.Д. Гетьманцева, яка розглядає право на працю у широкому розумінні як право кожного громадянина вимагати у держави забезпечення таких механізмів, які б створювали гарантії кожному стосовно вибору місця роботи, діяльності, а також забезпечували відповідні умови, направлені на впровадження права на працю, самореалізацію особи шляхом здійснення трудової діяльності та її захист. Разом з тим у вузькому розумінні право на працю науковець визначає як можливість впроваджувати здатність до праці у порядку, серед іншого, шляхом укладення трудового договору з метою задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. Зазначене право в обов'язковому порядку має бути забезпечене і гарантоване державою на законодавчому рівні, відповідно, особі надається можливість вимагати від роботодавця усунення перешкод на шляху реалізації права на працю [10, с. 87-88].

Отже, право на працю належить до основних прав людини, що визнані не лише міжнародним співтовариством, але й закріплені на національному рівні. Зауважимо, що фундаментальність права на працю пояснюється ключовим значенням праці в житті кожного індивіда, суспільства та держави загалом.

Висновки. Ураховуючи наведене, можна зробити висновок, що в умовах нинішньої цивілізації праця стає все більш загальною і необхідною та представляє вищу цінність з погляду наповнення та продовження, підвищення рівня та якості, можливістю передачі цивілізаційних досягнень із покоління в покоління.

Водночас право на працю як соціальна категорія характеризується як доцільна, свідома діяльність, в процесі якої людина за допомогою використовуваних ним знарядь освоює, змінює, пристосовує до своїх цілей природні багатства, механічні, фізичні, хімічні властивості предметів та явищ природи. Аналіз права на працю, як суб'єктивного права людини, свідчить, що зазначене право є законодавчо визначеною та гарантованою можливістю обирати фах у сфері праці, яке супроводжується вступом у трудові правовідносини, здійсненням трудової діяльності, можливо навіть відмовою від участі у такій діяльності, здійсненням праці у відповідності до міжнародних норм та задовольняє потреби та інтереси працівників.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2024)
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971, додаток до № 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 12.02.2024)
3. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 60-65.
4. Гетьманцева Н.Д. Договір як засіб регулювання відносин по найманій праці. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць*. Чернівці: Рута, 2002. Вип. 131: Правознавство. С. 47-50.
5. Марчук М. І. Право на працю у конституційно-правовій доктрині України. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф.*, 28 жовт. 2016 р. Харків: ХНУВС, 2016. С. 191-194.
6. Процевський О.І. *Методологічні засади трудового права: монографія*. Х.: ХНАДУ, 2014. 260 с.
7. Ярошенко О. М. Основні напрями утвердження засад соціальної держави у трудовому праві. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 23-29.
8. Процевський О. І. Чи справді держава не гарантує громадянам право на працю? *Право України*. 2014. № 1. С. 249-257.

9. Конопельцева О. О. Юридична характеристика права на працю: поняття і зміст. *Право і суспільство*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 74-81.
10. Гетьманцева Н. Д. Забезпечення реалізації права на працю і захисту громадян від безробіття. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 84-89.

References

1. *Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine]*. (n. d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
2. *Zakon Ukrainy «Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrainy» [Labor Code of Ukraine]*. (n. d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian]
3. Hetmantseva, N. (2016). Ponyattya i sutnist'pratsi yak pravovoyi katehoriyi. [The concept and essence of labor as a legal category]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, business and law*, 7, 60-65 [in Ukrainian]
4. Hetmantseva, N. D. (2002). Dohovir yak zasib rehulyuvannya vidnosyn po naymaniy pratsi. [The contract as a means of regulating employment relations] *Naukovyy visnyk Chernivetskoho universytetu: zbirnyk nauk. prats - Scientific Bulletin of Chernivtsi University: a collection of scientific papers*, 131, 47-50 [in Ukrainian]
5. Marchuk, M. I. (2016). Pravo na pratsyu u konstytutsiyno-pravoviy doktryni Ukrayiny [The Right to Labor in the Constitutional and Legal Doctrine of Ukraine] *Sfera diyi trudovoho prava ta prava sotsial'noho zabezpechennya: materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konf. – The scope of labor law and social security law: materials of the V All-Ukrainian scientific and practical conference*, 191-194 [in Ukrainian].
6. Protsevskyy, O. I. (2014). *Metodolohichni zasady trudovoho prava: monohrafiya. [Methodological principles of labor law: a monograph]* [in Ukrainian]
7. Yaroshenko, O.M. (2016). Osnovni napryamy utverdzheniya zasad sotsial'noyi derzhavy u trudovomu pravi [The main directions of establishing the principles of the welfare state in labor law]. *Pravo ta innovatsiyi – Law and innovation*, 1 (13), 23-29 [in Ukrainian]
8. Protsevskyy, O. I. (2014). Chy spravdi derzhava ne harantuye hromadyanam pravo na pratsyu? [Does the state really not guarantee citizens the right to work?]. *Pravo Ukrayiny – Law of Ukraine*, 1, 249-257 [in Ukrainian]
9. Konopeltseva, O. O. (2016). Yurydychna kharakterystyka prava na pratsyu: ponyattya i zmist. [Legal Characterization of the Right to Labor: Concept and Content]. *Pravo i suspil'stvo – Law and society*, 6, 2, 74-81 [in Ukrainian]
10. Hetmantseva, N. D. (2016). Zabezpechennya realizatsiyi prava na pratsyu i zakhystu hromadyan vid bezrobittya [Ensuring the realization of the right to work and protection of citizens from unemployment]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, business and law*, 6, 84-89 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.02.2024 р.